DOSITEJ I VLADIKA

Kakve li radosti u ovo tmurno vrijeme!

Još je mart i još bjelina bliješti Cetinjskim poljem, ali je snijeg otančao i osjeća se korak proljeća niz prisojne strane. Ako je i tegobno i oskudno, proljeće donosi sobom neku olakšicu i makar nejasnu nadu. A ako uz to dođe i pismo iz Trsta od glasovita čovjeka kao što je Dositej Obradović, onda je to daleko više od obična ushićenja. I nešto mnogo draže vladici.

Osami se da natenane čita pismo i da se njime naslađuje.

Dositej mu šalje pozdrave, pa daje maha svom rodoljublju i piše o miloj materi Srbiji, za kojom ovaj nemirni putnik žudi čim se nekud udalji.

Ali, evo i njegove želje, od koje je vladika sav ustreperio. Poluglasno ponavlja Dositejeve riječi:

Ja jedva čekam da se naše preizrjadno vseopšte zemljeopisanije u Veneciji sovrši i želim đegođ među svoje ljude poći, gdi bi se jedno lijepo učilište vozdvignuti moglo i ako i malena štamparija za potrebe škole i cijela nacije ustanovila...

Odziva se u vladici:

«Škola i štamparija! Koliko li sam o tome sanjao! I nikad i nikad ne bih te sreće... Evo, i Dositej se nada da će se među Srbima jošte Božidara, naći i vozdvignuti'... Našlo bi se Božidara, predragi prijatelju, ali se nema sa čim početi. Vidiš li, brate, jedva tanku dušu držimo.»

Pa opet gleda u pismo i pušta Dositejevim riječima da mu vode maštu i jasno vidi ono mjesto izabrano gdje će se divotna mladost učiti i radovati životu.

«Mjesto koje mi želimo, valja da je obitano, neusamljeno, gdje je zemlja rodna, lijepa i plodovita, gdje rastovi i lijepe lipe rastu. Naši učenici valja svaki dan po dva sata u vrtoradu zemlju svoju da delaju i da se nikakvoj megkosti ne predaju»...

Vladika se u sjećanju vraća na one već davne dane, kada se sreo s Dositejem.

I sad, kad mašta o školi, ne misli li spasitelj na koje od pitomih mjesta u Primorju?

Jer on je, na putu za Grčku, bio obolio od groznice, pa svratio u Boku da se oporavi. I srio se sa igumanom Sv. Petke. Ovaj je odmah ocijenio da ima pred sobom rijetko učena čovjeka, pa ga je zadržao cijelu jednu jesen i zimu da uči djecu. Odatle je Dositej više puta dolazio u Stanjeviće.

Sjeća se vladika: još bješe na snazi stari Sava, a u svim poslovima pomagaše mu Vasilije. Na Uskrs je vladika, uz pomoć mladog arhiđakona Petra (lijepih li dana, s malim teretom briga, a s puno pritajene žudnje u prsima!), uzeo za ruku Dositeja i uveo ga u svešteničkí čin.

Dositej je tada ponajviše boravio s Petrom – zbližavala ih je mladost i žeđ za saznanjem, pa su se iskradali onim sijedim vladičanskim bradama i provodili sate u dubokim i zapletenim razgovorima čak i o stvarima koje su naoko proste. Ta rana sklonost k umovanju bješe im zajednička crta, pa im to ne dade da osjete koliko su se zbližili i postali prijatelji.

A onda vječitog putešestvenika odnese lađa k njegovim lutanjima i knjigama, a vladika se pognu da primi teret jači od obične ljudske moći.

Jest, Dositej svakako ima pred očima Stanjeviće ili drugo koje mjesto moru na pogled.

Šta još veli u pismu?

«Vaše oštroumije i zdravi razum, milostivi moj Gospodine, može iz ovo malo i dalje i šire suditi, to bi mi radi. Ako nas čim obnadežiti možete, znam da ćete to rado učiniti čovjeku koji Vas obožava i prebiva Vaše predrage milosti – umiljnjejši sluga Dositej Obradovič.»

Vladika drži u rukama i grozničavo prelistava par knjiga koje mu pisac bješe uputio na dar.

Rado bi mu odmah otpisao i pozvao ga k sebi. Ali, kako će? Šta da mu kaže o školi i kako da je sada osnuje?

Navališe i druge teške brige.

Već je tu i ruski komandant Sankovski, sa kojim vladika nadugačko raspreda o planovima za borbu protiv Francuza, ako udare na Boku. Sva je prilika da će se to desiti.

Iz Srbije dolazi Damnjan Milenković Kutišanac i donosi poruke od Karađorđa. Na sve strane se uznemirila raja – žedna je osvete. Ustaničke puške plamte uz Moraču i po Drobnjaku. I svi ištu vladičinu desnicu.

Ostroški iguman Petronije javlja da je turska vojska već poharala Drobnjak, «to je sve propalo kao Sodom i Gomor», a sada dvije hiljade Turaka ide iz Drobnjaka na Moraču i Uskoke i traži harač – po talijer na glavu. Ovi ne daju ni pare, jer su – kažu – pokorni vladici Petru, koji je pod zaštitom cara moskovskoga. A već prije mu iguman pisaše kako su Turci odveli deset svezanih Drobnjaka u grad Onogošt i stavili ih na grozne muke. Vladika bi priskočio u pomoć tome narodu ili bar poslao nešto vojske, ali ne želi da učini ništa bez odobrenja iz Petrograda. Stoga samo odgovara: možda Turci neće prepustiti granicu, a ako to učine, onda se valja braniti «običnim junaštvom i hrabrostiju».

I Uskoci su prokukali: ti si nas, vladiko, savjetovao da čekamo do proljeća – evo, proljeće minu, a nikakvoga dobra ne vidjesmo i nevolje se više ne daju trpjeti. «Evo, iščekasmo i Turčin nadsvoji, pa sada zove k sebe, no ne oće po jednoga no po mnozinu... I što Selmanović ište sve dajemo, no nešto od Turakah, a nešto od međusobne nesloge ode u beskuće.»

Pa kako da vladika misli i radi o školi?

Onamo se zakrvavili Ceklinjani s Ljubotinjanima. Prvo pogibe jedan čovjek iz Ceklina «od ruke i puške prekorničke» i – kako vladici rekoše – «na veliku pravdu božiju». Ustadoše njegovi rođaci, osvetiše mrtvoga, i to glavom samoga krvnika. No, po nesreći, u boju pogibe i jedna žena ljubotinjska. Uzalud je vladika u dva maha slao svoje ljude iz suda i Praviteljstva i slao poruke da se umire – ne htjedoše ga poslušati, no se okitiše krvavim prijetnjama i stadoše jedni druge vrebati. Žao je vladici, jer su Ljubotinjani ranije slušali njegove riječi i bili gotovi da skoče na svaki poziv s Cetinja. Pa im piše poslanicu, punu teških molbi i svu od preklinjanja i žalosti satkanu. I poručuje im kako je u srdžbi govorio da već nikad neće na tu stranu krenuti da nekoga miri i odvraća od boja, jer je prošle godine četrnaest puta hodio da umiruje Ceklinjane i Dobrljane – četrnaest puta kod jednih i drugih s pruženim dlanovima, četrnaest puta podno Crne grede, iza koje se brzo sakrije Lovćen, četrnaest puta prema onoj dobrskoj uvali, prošaranoj dimovima i guvnima, sa četrnaest dobrih nada od manastira i sa toliko isto gorčina k manastiru. I hodio je sve dok ih nije pobijedio i ostavio poboden – za svakoga nevidljiv – barjak mira između njih. I govorio je: dosadilo bi mu se i da je na najdraža veselja hodio, ali ga je opet gonila umirnička strast i davna ljubav prema onom kraju. A sad se, evo, uzmutilo s Ljubotinjanima i vladika nema kad da među njih ode. I vidi lijepo – kavga se na toj strani zadugo smiriti neće.

Ali, kako da piše Dositeju i šta da mu kaže?

Od Brđana mu stiže pismo i Staniša Perov donese glas «na usta» - skadarski paša poslao je dosta praha i olova u Spuž i Podgoricu i kao da se na Crnu Goru sprema, a već su napali Turci na pipersko selo Rogame. Nemir je ušao u Brda, a sad i u vladičine misli. Neće biti baš tako, nije sad prilika da Turci najezde kao skakavci. Ali, valja biti na oprezu. I uvrh bijela lista započinje poruku Brđanima, svima, da nikoga ne zaboravi:

«Ot nas Vladike Petra

Blagorodnoj gospodi serdarom, vojevodam, knezovom, barjaktarom, harambašam i pročim duhovnim i mirskim glavarom i starješinam i svijema Brđanima dragi pozdrav i arhipastirskoje blagoslovenije.»

I savjetuje ih da mirni i budni ostanu na svojim mjestima, ratu se sada ne treba nadati, ali – ako paša počem udari s vojskom – «i mi ćemo tada svikolici protiv njega ustati, ratovati, boja viteškoga činiti».

I prema Kotoru bješe smutnja velika – ćesarovi soldati počeli tući Crnogorce mušketama, pa se zadjenuo boj i pazar se rasturio i ostalo na bojištu dosta mrtvih i ranjenih i žene neke iz ovih brda zarobljene u gradu ostale. Zarekli se Cetinjani i Njeguši, Dobrljani i Ćeklići da na pazar kotorski ne idu, pa vladika moli Ozriniće da im se bratski pridruže i okanu Kotora bar za neko vrijeme, a vina za slavu mogu naći i u Crmnici. Još umiruje Čevljane i Malocuce, a sva obližnja plemena moli da se uzdrže od međusobne borbe i od osvete prema ćesarevoj vojsci – «neka svaki stoji s mirom i neka trpi kako i ja trpim». Vjeruje da je u ovim

danima trpljenje manje zlo nego osveta, pa se vije i muči da ove čvorove rasplete sa što manje krvi.

Čak i samoća njegova daleko je od misli o školi i štampariji!

Opet ostroški iguman i drugi glavari poručuju vladici s noćnoga skupa: «Naš milostivi gospodaru, mi svi žalosni i krvavo cjelivamo vašu svjatu desnicu... Evo noćas po noći dođoše jadni glasovi da su Turci udarili na Drobnjake, i posjekli su Stojana samodesetoga i vojska turska pridolazi i kapetan na grad nikšićki diga je i razvio je barjake.»

Pa je valjalo zaprijetiti skadarskom paši Ibrahimu: «Kreneš li se s vojskom na srpske ustanike, odmah ću udariti na tvoje krajeve!» Bar toliko da se sada učini za Karađorđa.

Ali, šta da odgovori Dositeju?

Iguman Teodosije javlja: nešto vojske, vele, došlo je u Dubrovnik, ali se ne zna čija je. «Kako god bude, što se govori: ili kami loncu, ili lonac kamenu – teško loncu.»

Onamo, kraj samog doma vladičina, opet planu sukob između Bjelica i Donjokrajaca.

Iz Srbije stiže ohrabrujući glas: Karađorđe potukao tursku silu na Ivankovcu.

Vazda mu oružje svijetlo bilo! – raduje se vladika i smjesta to javlja Sankovskom. No, ovaj ostaje prilično ravnodušan – izgleda da je već nešto o tome znao.

«Pa, što onda taji od mene?» lecnu se vladika. «Zna Rujo da će vijesti o Karađorđevim pobjedama razbuditi na ovim stranama želju za spajanjem sa srpskom vojskom. A carski planovi su sada drukčiji.»

I valja mu miriti Radulovićе s kapetanom Savom Ivelićem. Sa papira koji će im poslati gotovo šapće umirujući vladičin glas:

«Mi ćemo svi, ljubezna braćo, umrijeti, i teško nama ako jedan drugoga na ovome svijetu živleći ne ljubimo, ako se ne smirimo s našijem supernicima, na koje žalost imamo i ako jedan drugome uvređaje ne prostimo»...

Ali, ipak, nešto se mora odgovoriti Dositeju! Već je prošlo nekoliko mjeseci otkako stiže njegovo pismo. Da grdne bruke!

I otpisuje mu sa Stanjevića:

«Primio sam s punim udovoljstvijem Vaše počteno pismo, također novopečatane u našem jeziku knjige ot ljubavi Vaše k meni poslate, na koje čuvstvitelno blagodareći Vam srdečno želim, što bi u našem dragom rodu sveđer više takvih ljudi bilo, koji bi svoja darovanija i trude po primjeru Vašemu i s takvim usrdijem kako i Vi, ljubezni mnje Obradovič, na prosvješčenije svojoj naciji prosvješčavali.»

Nije li zabrinuti vladika sasvim zaboravio da išta spomene o školi i Dositejevu predlogu?

On se ipak na vrijeme prisjetio. Dodaje na kraju pisma kao post skriptum:

«Drago mi je što Vi imadete jednoga mladića dostojnoga sebi nasljednika, a ja se trudim da i ovdje bude zavedena malena škola. Molim ne prihvatajte se na drugu stranu do polučenija drugoga mojega pisma.»

No, od drugoga pisma i od škole ne bi ništa.

Opet se raziđoše kao onda davno sa Stanjevića. Samo, sada Dositeja odvedoše putevi u ustaničku Srbiju, a vladika se sav okrenu prešnijim poslovima – na pomolu je bilo novo vojevanje.

SADRŽAJ POGLAVLJE 30.